Список використаних джерел:

1. Мирошніченко В.П./ Хто винен в «бідності» підприємств житлово-комунального господарства // Фінансовий контроль. – 2009. – № 2 (15). – С. 24–25.

2. Олійник О. Житлово-комунальне господарство країни зачекалося глибокого реформування // Праця і зарплата. - 2007. - № 31. - С. 4.

3. Онищук Г. Економіка житлово-комунального господарства: нові підходи у формуванні цінової і тарифної політики // Економіка України. - 2001. - № 7. - С. 22-28.

4. Ходирєва А. Аналіз сучасного стану житлово-комунального господарства // Економіст. - 2006. - № 7. - С. 36-39.

Рецензент – к.е.н., професор Аранчій В.І.

УДК 338.432

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Крикунова В.М., к. е. н.
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

Проаналізовано показники виробництва аграрної продукції та ефективності аграрних підприємств; досліджено фактори, які впливають на рівень ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема, проблеми кредитування й державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; визначено напрями підвищення ефективності аграрних підприємств.

The performance of agricultural production and the efficiency of agricultural enterprises are analyzed; the factors, that affect the efficiency of agricultural production, in particular, problems of financing and government support for agricultural producers, are investigated; directions of improving the efficiency of agricultural enterprises as well are examined.

Постановка проблеми. Висока ефективність виробництва і реалізації продукції, а також виробничо-комерційної діяльності в цілому є важливою передумовою економічного розвитку підприємств і формування їх конкурентних переваг. Ефективність характеризує система натуральних і вартісних показників в абсолютному і відносному вимірі, серед яких узагальнююче значення мають валова продукція, прибуток, рівень рентабельності тощо. Дослідження цих індикаторів у динаміці, а також порівняльний аналіз дає уявлення про ефективність діяльності підприємства, про його спроможність отримувати економічні вигоди, а відтак, – про наявну та потенційну здатність адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику ефективності сільськогосподарських підприємств висвітлюють багато науковців, зокрема, О. Артюшин, І. Воронецька, В. Клименко, А. Кузнецова, О. Нів'євський, О. Собкевич, В. Русан, Т. Чорнопищук, А. Юрченко та інші вчені. Їх роботи містять аналіз ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва, його ефективності, особливостей функціонування ринку аграрної продукції, практичні рекомендації щодо підвищення результативності тощо. Разом з тим, зовнішнє середовище діяльності сільськогосподарських підприємств становить складна система різноманітних елементів мікро- та макровпливу, зміна

яких може сприятливо або несприятливо позначитися на результатах використання ресурсного потенціалу агоформувань, його відтворенні. Тому подальше дослідження індикаторів їх функціонування становить науковий інтерес та зумовлює актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз системи показників ефективності аграрних підприємств стосовно сучасного стану аграрного сектору економіки, вивчення сукупності факторів, які впливають на рівень ефективності сільськогосподарського виробництва, визначення напрямів його підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. За попередніми розрахунками, у 2012 р. у сільському господарстві було створено 7,9% валової доданої вартості усіх галузей економіки України (за 2011 р. – 8,5%), а обсяг сільськогосподарського виробництва становив 258,3 млрд грн (у фактичних цінах). Загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2013 р. становила 41,5 млн га (69% території України), з яких 32,5 млн га – площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,8% припадало на сільськогосподарські підприємства [7].

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств у 2007-2012 рр. в цілому є спадною. У 2012 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 55866 підприємств, якими використовувалося близько 22 млн га сільськогосподарських угідь. Із загальної кількості підприємств найвища частка належить фермерським господарствам – 72,9% у 2012 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості суб'єктів господарювання (юридичних осіб) у сільському господарстві в Україні у 2007-2012 рр.

Види підприємств	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2012 р. у % до 2007 р.
	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	
Господарські товариства	7228	12,7	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8	7757	13,8	8121	14,5	112,3
Приватні підприємства	4229	7,2	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5	4140	7,4	4183	7,5	98,9
Виробничі кооперативи	1262	2,2	1101	1,9	1001	1,7	952	1,7	905	1,6	856	1,6	67,8
Фермерські господарства	43475	74,5	43894	74,3	42101	73,7	41726	73,8	41488	73,9	40732	72,9	93,7
Державні підприємства	360	0,6	354	0,6	345	0,6	322	0,6	311	0,6	294	0,5	81,7
Підприємства інших форм господарювання	1633	2,8	1505	2,6	1553	2,7	1481	2,6	1532	2,7	1680	3,0	108,2
Усього	58387	100,0	59059	100,0	57152	100,0	56493	100,0	56133	100,0	55866	100,0	97,7

Складено за [6; 7]

В Україні залишається нереалізованим потенціал сільськогосподарської кооперації. За період 2007-2011 рр. при збільшенні чистого доходу від реалізації сільгосппродукції загальна кількість виробничих кооперативів, чисельність, та площа сільгоспугідь в їх обробітку знижуються, їх питома вага у загальній кількості підприємств є надзвичайно низькою і не виявляє тенденції до підвищення – 1,6%. Водночас переваги кооперації для товаровиробників повною мірою розкриваються у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах (переробних, заготівельно-збутових, постачальницьких, сервісних). Такі кооперативи дозволяють виробникам сільгосппродукції збільшувати доходність власного виробництва, користуючись послугами, що надає кооператив. Крім економічної функції, обслуговуючий кооператив виконує ще й соціальну, оскільки за бажанням учасників може частину коштів спрямовувати на поліпшення соціальної інфраструктури села.

Із загальної кількості підприємств 48 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них найвища частка належить підприємствам, які мають площу до 100 га – 67,8%. 15,2% суб'єктів господарювання мають сільськогосподарські угіддя площею від 100 до 500 га, 5,5% – від 500 до 1000 га, 5,4% – від 1000 до 2000 га, 6,1% – понад 2000 га. Середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств у 2012 р. збільшився порівняно з 2011 р. на 2,1% і становив 392 га сільськогосподарських угідь. Без урахування впливу фермерських господарств середній розмір підприємства зменшився на 1,5% (1158 га). Разом з тим, у 330 сільськогосподарських підприємствах (0,6% від загальної їх кількості) використовувалось по 7000 га і більше сільгоспугідь Ці підприємства в цілому використовували близько 18,3% загальної площі сільськогосподарських угідь. З одного боку, значна концентрація землі у господарюючих суб'єктів (найчастіше, агрохолдингів) створює передумови для підвищення ефективності сільськогосподарської діяльності, оскільки на великих площах можна більш раціонально використовувати земельні ресурси, впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу. З іншого, – існують загрози, які полягають у монополізації окремих сегментів аграрного ринку, нехтуванні заходами щодо охорони земель та збереження родючості ґрунтів, переважанні вирощування високорентабельних, експортоорієнтованих культур та монокультур переважно зернової та олійної груп, виробництво яких легко піддається механізації, відмові від виробництва трудомістких, зокрема овочевих культур.

Аналіз динаміки обсягів сільськогосподарського виробництва протягом останніх років показав, що в цілому виробництво сільськогосподарської продукції було нестабільним. Найвищі показники зафіксовані у 2004 р. та у 2011 рр. (відповідно 119,7% і 119,9%), а найнижчі – у 2003 р., 2007 р. та у 2012 р. (відповідно 89,0%, 93,5% і 95,5%) (рис. 1). Зменшення обсягу валової продукції в останньому з аналізованих років відбулося через скорочення обсягів продукції рослинництва.

Найбільші коливання показників валової продукції характерні для галузі рослинництва, що пов'язано з об'єктивними причинами – зміною врожайних і неврожайних років. Так, найвищий показник становив у 2004 р. 135,4%, у 2008 р. – 130,5%, найнижчий – у 2003 р. – 85,9%, у 2007 р. – 90,9%, у 2012 р. – 91,8%.

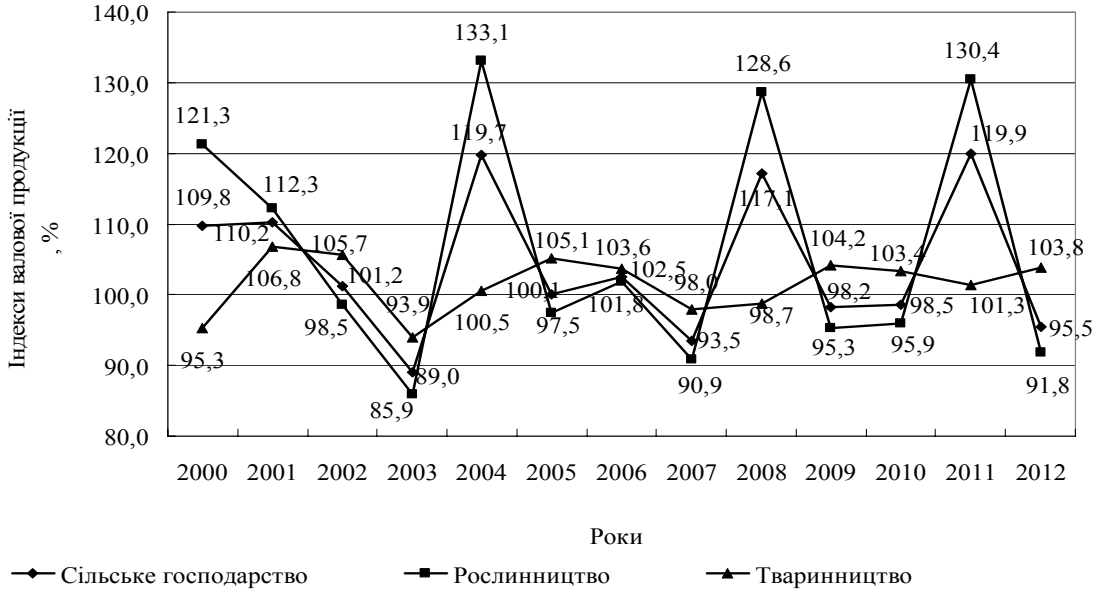

Рис. 1. Індекси валової продукції сільського господарства в Україні (% до попереднього року)

Основним фактором зменшення продукції рослинництва в останньому році є, на думку аналітиків, високі базові показники 2011 р. за рекордних врожаїв, а також несприятливі погодні умови. Загальне скорочення виробництва відбулося за рахунок зниження врожайності соняшнику, зернових, картоплі.

Тваринництво менш залежне від погодних умов, тому коливання показників зміни обсягів виробництва в цій галузі не таке суттєве. У 2012 р. обсяг продукції цієї галузі в цілому збільшився на 3,8% за рахунок зростання обсягів вирощування великої рогатої худоби, свиней та птиці всіх видів (загальне виробництво м'яса в забійній вазі зросло на 3,3% порівняно з 2011 р.). Також в останньому з досліджуваного періоду році зафіксовано збільшення загального виробництва молока до 11,4 млн т та яєць – до 19,1 млрд шт. (що, відповідно, на 2,6% і на 2,3% перевищує рівень 2011 р.) [7].

Дослідження виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі категорій товаровиробників показало, що в середньому по сільському господарству і у рослинництві основними виробниками є сільськогосподарські підприємства (їх частка у 2012 р. склала 50,7% і 55,0% відповідно). Щодо тваринницької продукції, хоча й спостерігається підвищення питомої підприємств, основними виробниками залишаються господарства населення, на які припадає 57,9% у 2012 р. Висока концентрація виробництва продукції у господарствах населення, особливо продукції тваринництва, є негативним явищем з точки зору забезпечення продовольчої безпеки держави, оскільки ОСГ не спроможні виробляти товарну сертифіковану продукцію високої якості [8].

Узагальнюючим індикатором ефективності виробництва продукції є рівень її рентабельності, що відображає результативність використання виробничого потенціалу, а також умови у сфері збуту. З іншого боку, саме рентабельність продукції є найважливішою складовою ефективності діяльності підприємства в цілому. На думку експертів, для здійснення ефективного виробництва аграрної продукції (зокрема, у рослинництві) мінімальна рентабельність виробництва по-

винна становити 20%, а раціональна (в умовах України) – щонайменше 40%. Тільки такий рівень прибутковості створює необхідні умови для оновлення основних фондів та застосування сучасних технологій виробництва [3, с. 37].

Результати графічного аналізу чітко демонструють декілька періодів у динаміці рентабельності виробництва: 1990-1994 рр. – рентабельне виробництво сільськогосподарської продукції; 1995-1999 рр. – збиткове виробництво аграрної продукції; 2000-2008 рр. хронічна збитковість тваринництва, низька рентабельність рослинництва і сільського господарства в цілому; 2008-2012 рр. – відновлення прибутковості тваринництва, поступове підвищення рентабельності виробництва продукції сільського господарства (рис. 2). Максимальний рівень збитковості тваринництва припадає на 1997-1998 рр. і становить 49-54%, рослинництва – на 1998 р. -3,3%. Зазначимо, що, незважаючи на рентабельне в цілому виробництво продукції сільського господарства та його галузей, рівень цього індикатора поки що не досягнув раціонального і значно коливається під впливом екзогенних умов.

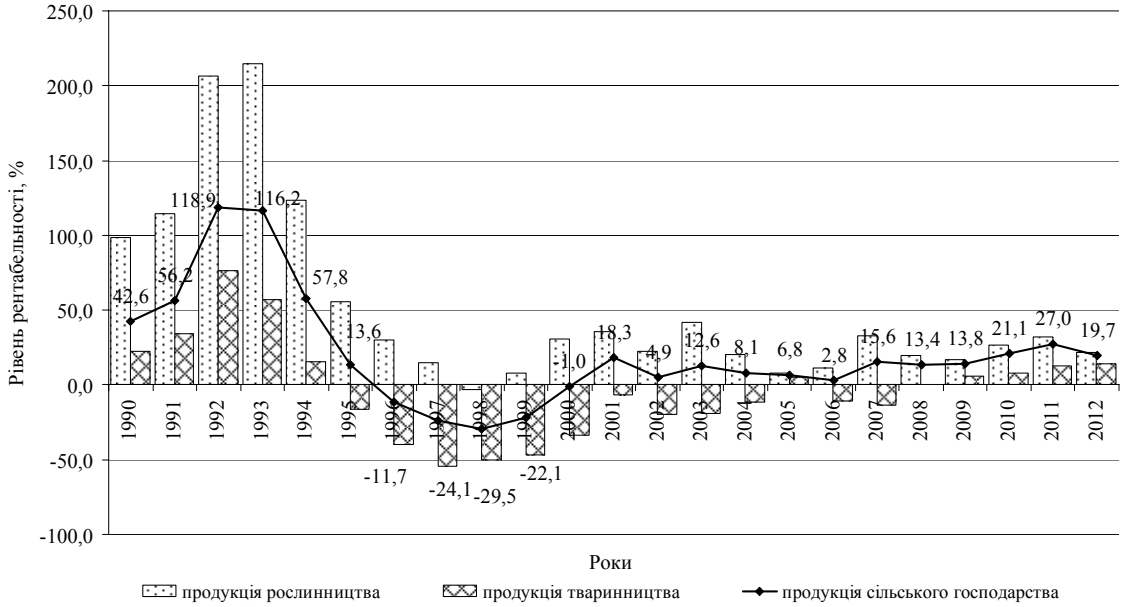

Рис. 2. Рентабельність (збитковість) сільськогосподарського виробництва в Україні

В останньому за досліджуваний період році загальна рентабельність сільськогосподарського виробництва склала 19,7% (на 7,3% нижче 2011 р.), продукції рослинництва 21,9% (на 10,4% нижче 2011 р.), тваринництва 14,2% (на 1,2% вище 2011 р.). Проте, варіація відносного показника прибутковості є значною за різними категоріями товаровиробників: найвищі показники характерні для приватних підприємств (34,2% у 2011 р.), найнижчі – для державних (4,2% у 2011 р.).

Значним є відхилення рентабельності сільськогосподарської продукції у категоріях підприємств, розподілених за критерієм обсягу чистого доходу: у 2011 р. 22,5% підприємств отримали виручку до 1 млн грн, рівень збитковості склав при цьому -2,8%. Кумулятивна частка агроформувань з виручкою до 5 млн грн – 57,2% з рівнем рентабельності виробництва в середньому 10,5%. Найефективніше виробництво продукції здійснювалося аграрними

підприємствами з обсягом реалізації більше 100 млн грн. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в них сягнув у 2011 р. 36,8%. Зазначене підтверджує тезу, що можливості досягнення високої ефективності, у першу чергу, в умовах крупнотоварного виробництва. Водночас, саме ці підприємства є пріоритетними об'єктами державної підтримки в Україні, що суттєво впливає на результати їх діяльності.

Ефективність діяльності підприємств в цілому відображається у показнику чистого прибутку й низці похідних відносних індикаторів, обчислених виходячи з величини чистого прибутку стосовно відповідної бази порівняння. Фахівці Інституту аграрної економіки НААН вважають, що для успішного виконання своєї системоутворюючої функції рентабельність господарювання повинна бути в інтервалі 27-30% і обчислюватись як відношення прибутку до середньорічної величини основного і оборотного капіталу з урахуванням вартості землі [9].

Згідно з офіційними даними, обсяг чистого прибутку, отриманого сільськогосподарськими підприємствами у 2011 р. склав 25,9 млрд грн, що майже у чотири рази більше порівняно з 2007 р. (табл. 2). Водночас, на 11,4% підвищилася частка підприємств, які завершили 2011 р. з позитивними фінансовими результатами – до 83,4%, що є позитивною тенденцією після скорочення у попередніх роках.

Таблиця 2

Ефективність діяльності підприємств галузі сільського господарства в Україні у 2007-2011 рр.

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. у % (±) до 2007 р.
Чистий прибуток (збиток), млн грн	6854,1	5744,3	7576,4	17253,4	25904,3	3,8 раза
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток, %	72,0	71,1	69,2	69,4	83,4	+11,4 в. п.
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	15,1	7,7	8,7	17,5	18,8	+3,7 в. п.

Складено і обчислено за [6]

Рівень рентабельності всієї діяльності, обчислений як відношення чистого прибутку до всіх витрат підприємства, також характеризується позитивною динамікою і становить у 2011 р. 18,8%, що на 3,7% більше, ніж у 2007 р., і на 10%, – ніж у кризових 2008-2009 рр. Незважаючи на наявні позитивні тенденції, наведений показник, що обчислений як рівень віддачі витрат підприємства, є недостатнім для забезпечення розвитку підприємств. У випадку застосування в якості бази порівняння величину основного і оборотного капіталу рівень рентабельності суттєво скорочується, що підтверджує висловлену тезу про відсутність у багатьох підприємств, незважаючи на наявність прибутку, можливостей для забезпечення розширеного відтворення за рахунок власних джерел фінансування.

Серед основних чинників недостатньої ефективності діяльності аграрних підприємств дослідники цієї проблеми називають кліматичні умови; застарілі технології (фактично, «консервацію» екстенсивного підходу до наро-

щування виробництва продукції»); недосконаліть державного регулювання та підтримки підприємств аграрного сектору; кризовий стан ресурсного потенціалу сільського господарства та складне фінансове становище сільськогосподарських товаровиробників, економічну нерівність умов функціонування різних за розміром аграрних підприємств [3; 8]. Все вищеперераховане ускладнює розширене відтворення аграрних підприємств, впровадження інновацій, оновлення основних засобів виробництва і перешкоджає вирішенню проблем соціального характеру, унеможливлює швидку реакцію на зміни у зовнішньому середовищі.

У цих умовах підвищується значення зовнішніх джерел фінансування діяльності, зокрема, кредитування. Аграрним підприємствам порівняно з підприємствами інших галузей значно важче отримати доступ до кредитних ресурсів внаслідок наступних причин: високий рівень кредитних ризиків, недостатня капіталізація кредитних установ, коротка кредитна історія позичальників, відсутність досвіду, високі процентні ставки, застарілі методи керівництва, непрозорість ринку і незначна кількість філій комерційних банків у сільській місцевості тощо.

Станом на березень 2013 р. обсяг кредитування сільськогосподарських підприємств склав 36 млрд грн. Їх частка у загальному кредитному портфелі банківських установ залишається надзвичайно низькою – 5,9% [2]. У розрізі строків погашення найвища питома вага припадає на кредити зі строком погашення до 1 року – 46,7%. Водночас експерти вказують на наявність позитивних тенденцій, що полягають у підвищенні темпів кредитування, зростанні частки довгострокових кредитів, появі нових інструментів залучення фінансових ресурсів – аграрних складських розписок.

Світовий досвід свідчить, що важливим чинником ефективності діяльності аграрних підприємств та формування їх конкурентних переваг є державна підтримка у різних формах. Держава застосовує такі методи впливу: фінансову допомогу, державне кредитування, формування цін через систему доплати, спрощену систему оподаткування, надання державних замовлень. Аналітики вважають, що бюджет України на 2012 р. стримує розвиток аграрних ринків, оскільки частка видатків на сільське господарство у сукупних державних видатках та ВВП країни є найменшою за останні 6 років [4]. Заплановані сукупні державні видатки на програми фінансової підтримки заходів в АПК на 2012 р. становили 1 млрд грн., або 11,6% від обсягу коштів, призначених для Міністерства аграрної політики та продовольства [5]. Через використання спеціального режиму оподаткування ПДВ сільськогосподарських товаровиробників втрати бюджету склали 8,7 млрд грн. Загальний обсяг державних видатків на підтримку і розвиток сільського господарства склав 6,5 млрд грн [1]. Водночас, політика підтримки аграрного сектору орієнтована переважно на великотоварне виробництво, в той час як заходи щодо соціального та екологічного розвитку села здебільшого мають вибірковий і непослідовний характер.

Висновки. Результати проведеного аналізу дозволяють дійти таких висновків стосовно ефективності діяльності підприємств аграрного сектору України. Валові показники виробництва продукції сільського господарства характеризуються нестабільною різноспрямованою динамікою, їх варіація у рослинництві визначається головно кліматичними умовами. Має місце диференціація

умов і результативності функціонування агроформувань в залежності від їх розміру та організаційно-правової форми. Так, при зміцненні позиції інтегрованих структур (агрохолдингів) і великих підприємств ефективність дрібних товаровиробників, на які припадає найвища частка у загальній кількості підприємств, є низькою, що унеможливлює їх розвиток і зумовлює перетік виробництва у неформальний сектор економіки.

Підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств потребує реалізації низки заходів як на рівні самих суб'єктів господарювання, так й на макроекономічному рівні. Саме підприємства мають виявити готовність до впровадження інновацій різних видів (технічних, технологічних, організаційних) у сфері виробництва, матеріально-технічного забезпечення, у збутовій діяльності. З іншого боку, оптимізація зовнішніх умов діяльності потребує доцільної державної політики стосовно: розвитку збутової, сервісної, фінансової, інноваційної та інформаційної інфраструктури; стимулювання інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі; формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій; ефективної підтримки товаровиробників, особливо дрібних, а також кооперативних об'єднань та ін.

Перспективи досліджень полягають у подальшому вивченні динаміки показників, що характеризують діяльність підприємств аграрного сектору, а також розроблені конкретних механізмів реалізації заходів щодо підвищення ефективності їх функціонування.

Список використаних джерел:

1. Видатки Мінагрополітики України за рахунок коштів загального фонду у Державному бюджеті України на 2012 рік / Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/2937.

2. Грошово-кредитна статистика / Національний банк України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579.

3. Клименко В. Г. Аналітичний звіт. Пропозиції щодо удосконалення державного регулювання ринку зерна / Клименко В. Г., Артюшин О. В. – К. : Usaid/Ukraine, 2007. – 109 с.

4. Кузнецова А. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій / Кузнецова А., Нів'євський О. // Огляд аграрної політики. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 2012. – №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Agro_review/2012/___21_02_2012.pdf.

5. Про Державний бюджет України на 2012 рік / Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №34-35. – 414с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//ukrstat.gov.ua.

6. Сільське господарство України. 2011 рік. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики, 2012. – 386 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//ukrstat.gov.ua.

7. Сільське господарство України у 2012 р. Доповідь / Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//ukrstat.gov.ua

8. Собкевич О. Щодо підвищення ефективності господарювання аграрних формувань / [Собкевич О., Русан В., Юрченко А. та ін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1159.

9. Чорнопищук Т. І. Економіка аграрних підприємств: [Навчальний посібник] / [Чорнопищук Т. І., Воронецька І. С., Сегеда С. А. та ін.] – Вінниця : ВДАУ, 2006. – 400 с.

Рецензент – д. е. н., професор Фомішина В.М.